

Längtans högkvarter

Aris Fioretos

Tjugo över tio på kvällen den 6 april 2002 syntes ett ljusspår över den sydtyska himlen. Sekunder senare följde en explosion, och flammande skärvor föll till jorden. Meteoren som just inträtt i jordens atmosfär i en vinkel på 49° blev den första i landets historia – och den fjärde i världen – att observeras *irl*. European Fireball Network beräknar att rymdstenen ursprungligen vägde kring trehundra kilo och färdades med en hastighet av trettio kilometer per sekund. Vid inträdet i atmosfären förlorade den snabbt fart på grund av luftmotståndet. Senare vittnade invånare från Garmisch-Partenkirchen i öst till Allgäu i väst om »en bomblik explosion«, om »rullande muller« och »skallrande fönster«. Spillrornas förmodade bana följdes från stationer i bland annat Augsburg, Přimda i Tjeckien och österrikiska Weyregg am Attersee. På så vis kunde nedslagsytan trianguleras med precision. Under de följande månaderna ritade amatörastronomer tre kryss på sina kartor. De lika många skärvorna som hittats hade en sammanlagd vikt på 6,215 kilo.

Meteoriten som syntes under sex sekunder på himlavalvet uppkallades efter det slott i nedslagsområdet till vilket jag är på väg en iskall morgon i april.

Neuschwanstein.

När skärvorna föll mot jorden för tjugotvå år sedan hade jag just börjat samla material till en bok som aldrig kom att färdigställas. *Rapport från Mars* löd arbetstiteln. Texter av varierande slag (prosadikter, poster saxade ur påhittade uppslagsverk, sociopatologiska fallstudier, äventyr) skulle teckna ett prismatiskt porträtt av en pojkes uppväxt i den nordiska välfärdsstat till vilken hans föräldrar – en medicinare och en textilkonstnär – invandrat från Syd- respektive Centraleuropa på femtiotalet. Ett av syftena, inte det oviktigaste, var att visa hur människor med blandad bakgrund lär sig konsten att

nödvändiggöra sig själva i ett främmande land. Eller med Per Olov Enquists ord i essän om sitt havererade romanprojekt: för barnets föräldrar gällde frågan »inträningen i svenskhet«, för deras pojke snarare »tillhörighetens problem«.

Under arbetets gång genomgick materialet dock förändringar. En av berättelserna, maskerad som lexikonartikel, handlade om en ung grek som en marsmorgon 1966 sitter i väntrummet på lasarettet i den närbelägna regementsstad där pojkens far arbetar som kirurg sedan ett par år. Ju mer jag skrev om denne arbetslöse atlet, som tycktes stamma ur en tidigare era av mänsklighetens historia, desto mera frigjorde han sig. Sju år senare blev Jannis Georgiades, som han fick heta, huvudperson i en egen roman. Det övriga materialet, spretande och ofullgånget, sopades undan.

En av de ofärdiga texterna hette »Villa Naturen«. I fokus stod en särpling på landsbygden utanför Kristianstad, samma trakt i vilken min familj bott under några år. Den reala förebilden till »Mög-Janne«, som han döptes till, hade gått bort då jag första gången hörde talas om honom. Bättre känd som Möga-Jeppa Olsson föddes han 1877 i Degeberga i nordöstra Skåne, förblev bibeltrogen ungarl samt dog 1960 i Lund. Men skälet berömmelse fanns kvar då jag 1968 började i grannbyn Österslöv.

livet ut
rojalist, och
till hans
fortfarande
andra klass i
bort, bland

Några hundra meter alarna och björkarna nere vid Råbelövssjön, reste sig en egensinnig skapelse som snabbt blev så omtalad att Jeppa började ta inträde av nyfikna besökare – först tjugofem öre, senare det dubbla. Enligt pratet på skolgården hade han drömt om att uppföra ett fritidshus för traktens barn och ungdomar – en monumentalkoja med lektrum i masonit, utsiktstorn och verandor. Eftersom kommunen fordrade en planritning för att utfärda byggnadslov tvingades han dock tänka om. Snart växte bygget enligt en logik präglad lika mycket av den omgivande miljön som av tillgängligt material. »Hans livsfilosofi«, meddelade Åke Hjelm, utsänd reporter från bildnyhetstidningen *Se*, »går ut på att vi skall närma oss naturen och dess dolda, hemliga krafter, samt undvika att göra så mycket väsen

av våra handlingar, ty vad betyder det en människa uträttat?« Med tiden reste sig två huskroppar mot himlen, formade av rester från brädgårdar, grenar, hundratals meter tjärpapp, gamla fönsterramar och beslag, hönsnät och annat. Delvis uppförda med träd som bärande stomme förbands byggnaderna av en smal spång kallad Suckarnas bro. Broräcket bestod av betongfyllda lysrör; under kalla vintrar hade glaset frusit och spruckit, kvar fanns endast betongen då djärva skolpojkar vågade sig ut på den.

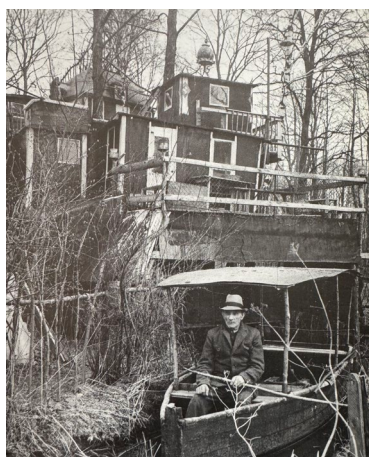
Jeppa, som tagit de första spadtagen trettio år tidigare, på sommaren 1938, drevs av fruktan inför ett stundande krig. Han arbetade som gårdskarll hos fältläkaren i Kristianstad, Andreas Bruzelius, på vars vind han bodde. Han hade astma och led sannolikt av diabetes. Bruzelius som ännu ägde släktens gård i Österslöv visste att lantbrukare Svensson på gården intill besatt en sjötomt vilken inte brukades eftersom vegetationen var alltför tät och marken sank. Vid ett besök avtalades att Jeppa fick arrendera den för trettio kronor om året. Därefter kom han resande med tåget så gott som varje dag. Han fällde träd och dikade ut, till en början assisterad av Bruzelius son och en av dennes kamrater. Framåt hösten stod en rudimentär bostad klar. Nu bråskade det. Innan kriget nådde Skåne måste ett skyddsrum byggas för de godaste själarna på jorden – sköterskorna som tagit hand om honom på Kristianstads lasarett. Jeppa var övertygad om att världens undergång nalkades med tyskarna.

När Österslövs nya skola stod klar 1940 expanderade planerna. Han fick virket som blev över, vilket han sågs bära ned till sjön hela den sommaren. Numera fanns det inte bara ett kök med fotogenspis i den första bostaden, utan även kamrar och ett avträde. Till skillnad från den smala bädden, som Jeppa flyttade runt allteftersom rum och våningar tillkom, installerades möblerna som traktens invånare gav honom ofta innan nya innerväggar kommit på plats, vilket gjorde det svårt att senare möblera om. Till sällskap hade han sin Bibel och filmstjärnorna på väggarna. Han omgav sig av praktiska ting som yxa, snus och sprit – samt allsköns skräp som väntade på att erhålla ett nytt syfte. Näringsintag utgjorde ingen prioritet; ägg, sill och tre till fyra dagar gammalt bröd räckte. I köket hängde visdomsord (däribland *Betänk livets korthet, dödens visshet, evighetens längd!*) samt ett ramat litotryck av Oscar II. Avträdet låg på tredje våningen, men ett sinnrikt avloppssystem gjorde att behov kunde uträttas även på undre plan. Viktigt var

bara att samtliga luckor öppnats, så att fritt fall rädde också om han drog sig undan högst upp.

Trappan som ett par år senare ledde in i den andra byggnaden, vars högsta punkt låg femton meter över marken och kröntes av en utkiksplats med drag av fålla eller skidramp, denna trappa slingrade sig genom byggnaden, förbi ett tjugotal mindre rum fördelade på skiftande våningar, innan den återvände ned till avsatsen där besökaren tagit sina första steg. Rummen bar både namn och på lånad historia. Vid sidan om utrymmen för gäster fanns bland annat »Blå salongen« och »Gröna gemaket« som pryddes av reproduktioner av berömda konstverk (kungar, landskap, Karl XII:s likfärd). »Tornrummet« strax under spiltan på taket erbjöd en vy av Balsberget på andra sidan sjön, medan »Kärleksnästet« tapetserats med utklipp och affischer på dåtidens stjärnor – Vivien Leigh och Clark Gable, Greta Garbo, Edvard Persson ... Längst ned låg en bassäng (eller ett »gyttjebad« enligt vissa rapporter; statusen var lite oklar), vars vatten pumpades upp ur sjön och värmdes genom att solen sken på de tjärpappsklädda väggarna. Hösten 1968 var cementen sprucken, rostiga rör spretade. Av skyltarna som spikats upp på träden med uppmaningar vilkas bakvända bokstäver gjorde det svårt att tolka budskapet – inte ett spår.

Den inhägnade tomten hade försetts med en bred grind, vid vilken Jeppa poserar på

ett av de foton som figurerade i *Se* och sedan dess har återanvänts i olika sammanhang. När vi lekte på området låg den inne bland slyet, murken men fullt möjlig att hoppa på så att vatten stänkte på andra barn. En gång hade en kanal löpt in i det tillhörande båthuset, vilket förutom en sump som försåg Jeppa med insjöål även rymde ett tvättrum döpt till »Borsta mig på ryggen«. Den till badkar omvandlade utdragssängen, som i likhet med bassängen hade klätts i tjärpapp, hittade vi

aldrig. Här skall också en tunna ha stått i vilken Jeppa monterat en träpropeller som kopplats ihop med kedjan och pedalerna på en cykel – den perfekta tvättmaskinen för hem utan elektricitet. I vassen låg dock ekan som han sitter i på ett annat foto. Taket som byggts till farkosten hade rasat in.

Då vi lekte i Villa Naturen var byggherren död sedan åtta år och utflugen sedan många fler. Mot mitten av femtiotalet – samtidigt som ett ogift, ännu barnlöst utländskt par påbörjade »inträningen i svenskhet« i Lund – lades han in på ett ålderdomshem i Kristianstad men överfördes senare till Sankt Lars, mentalsjukhuset som ursprungligen hetat Lunds asyl. att tro att skapelsen som han övergivit vid Råbelövssjön, men som under knappa två decennier annan sorts fristad, skulle ha gått att fullborda ens fått fylla hundra. Det oavslutbara var dess

Det är svårt
erbjudit en
om Jeppa
grundvillkor.

När jag studerar bilderna – de flesta som hittas i arkiven togs av *Se*-fotografen Sven-Gösta Johansson våren 1949, ett decennium in i Jeppas pågående skapelse och två och ett halvt innan myndigheterna rev bygget – framstår Villa Naturen som en korsning av sommarnöje och vrakgods. Klädd i mörk kostym och ljus filthatt, rakad fast mager, liknar han en statist i sitt eget liv. (Hjelm: byggherren »är en underlig kurre, alls inte den vaxgubbe som masken får en att tro. Han handlar efter eget huvud i allt.«) Bildernas atmosfär antyder både driftighet och svårmod – som vore han en fjärran släkting till brevbäraren Cheval i Auvergne-Rhône-Alpes. Tilltufsad av existensen men resolut guidar han runt i sin skånska version av ett *palais idéal*.

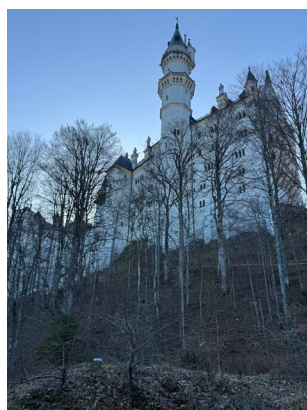
På ett foto skrider Jeppa med buskig mustasch och händerna på ryggen, en godsherre lik; i förgrunden ligger några brädstumpar på kärran med vilken han drog runt i trakten, ständigt på jakt efter nytt material. På ett annat sitter han på sängen i sitt sovrum. Han bär överrock och hatt, händerna vilar fromt i knäet. Som alltid är ansiktsdragen uttryckslösa. I motljuset från fönstren bakom avtecknar sig en statyett. En hingst utan ryttare vänder mulen mot Jeppa, som höll den uppsikt över en avsatt kung. En skylt eller om det rör sig om en affisch i utkanten av bilden tillkännager: *Hela året om dux radio*.

Med sina grandiosa proportioner och syndigt dyra material kunde Neuschwanstein inte ligga längre bort i tankarna. Jag vandrar längs en grusväg, upp genom den kala skogen, mot de höga murarna vilka reser sig likt en till oomkullrunkelig skönhet förvandlad

förlängning av klippan på vilken slottet uppfördes i ruinerna av en medeltida borg. Varje steg närmare känns som en dagsfärd bort från Villa Naturen. Med sin distanserade suveränitet stammar Ludwig II:s historicistiska drömpalats ur en sfär lika fjärran Jeppas skapelse som en planet en annan.

Olikheterna vore lätta att mångfaldiga. Ta topografin till exempel. I Bayern befinner jag mig snart tusen meter över havsytan. I barndomen stolpade jag och de andra barnen tvärtom runt i sumpen vid Råbelövssjön. Här och nu utgör slottet jämte riddarhus, kapell och övriga byggnader en förhöjd ensemble som utstrålar absolutistisk otillgänglighet. Där och då inbjöd rucklen till lek i nivå med markvattnet. Neuschwanstein reser symboliska anspråk på att tillhöra en sfär mellan människor och gudar, Villa Naturen gjorde gemensam sak med sin allt annat än högtstående omgivning.

Och det är endast några yttre skillnader. Visserligen behövde såväl den bayerske kungen som den skånske drängen ett par årtionden för att uppföra vad som ändå förblev ofullbordat. Men Jeppas residens, byggt av skräp och bråte, förblev i allt väsentligt ett enmansföretag, medan Ludwig II:s slott från 1869 och framåt dagligen sysselsatte trehundra män, varav en tiondel skall ha skadats eller omkommit under det inte riskfria arbetet. Vagnar för skytteltrafik, hantverkare klängde på ställningar, två ångdrivna lyftkranar såg till att det tyngsta materialet kom på plats – den ena lyfte upp stålbalkarna,

marmorn, det ädla träet och allt övrigt till arbetsplatsen, där kran nummer två ordnade så att det hamnade på rätt våning. Jeppa klarade sig utan maskiner och mestadels hjälp – med yxa och såg, hammare och spik. Hans material bestod av sådant som andra ratat.

Den sammanlagda kostnaden för Neuschwanstein, som skisserades av scenografen Christian Jank och ritades av den tidigare hovarkitekten hos kung Otto av Grekland, Eduard Riedel, skall ha uppgått till 6,2 miljoner guldmark, vilket motsvarar ungefär hundra gånger så många kronor enligt dagens kurs. Vad Villa Naturen kom att kosta förblir okänt, men rimliga gissningar lär inte ligga långt över en nutida minimilön. Pengarna som Jeppa drog in på entréavgiften fast inte behövde för eget bruk överlämnade han till byprästen i en

hink, jämte önskan att de skulle gå till söndagsskolans aktiviteter samt böcker och skrivdon åt församlingens barn.

När jag efter en halvtimmes promenad når borggården väntar redan ett tjugotal personer på att bli insläppta. Jag hör amerikansk engelska, tyska, italienska, japanska, möjligen dialektal norska och vad som kan vara slovenska. Barn hoppar jämfota för att hålla sig varma, föräldrar fotograferar med mobiler, en man röker ett stycke bort från sitt sällskap. Det är tidigt i april, turisterna få.

Redan sju veckor efter att Ludwig II drunknade under oklara omständigheter i Starnbergsjön i juni 1886 öppnades slottet för allmänheten. Sedan dess har böckerna och filmerna om hans till kalksten vordna vision av ridderlig prakt blivit många. På tröskeln till Första världskriget avbildades ensemblen av en tjugofemårig österrikare med ännu okänt storhetsvansinne i inte oävena vattenfärger. Massturismen som avlöste de tidiga fansens pilgrimsresor utgör dock ett yngre fenomen. Sedan fristaten Bayern 2008 började räkna antalet besökare på några huvuden när har över sextio miljoner nyfikna passerat genom spärrarna. Idag ligger det årliga antalet runt en och en halv miljon, vilket är tio gånger fler än de som inspekterar Ceaușescus betongpalats varje år (för övrigt den tyngsta byggnaden i världen) och tredjedelen så många som häpnar basilika i Barcelona – för att ta ett par andra ofärdig men massduglig fantasiarkitektur.

Av skulderna som Ludwig II hopade, vilka kabinettet i München i förtvivlan och jämte alltför utpräglade intresse för politiska realiteter avsättning, har för länge sedan blivit en

industri. Slottet från vilket den omyndigförklarade regenten bortfördes en regnig juninatt 1886 visar att det går att lyckas genom att misslyckas. Eller som Lorenz Mayr, betjänten som förblev sin herre trogen in i det sista, konstaterar i Syberbergs filmatisering, stående på Marienbrücke med slottet i ryggen: »Och levde vi inte alla på honom? Och inte illa? Och gör det fortfarande.«

över Gaudís
exempel på
störtade
kungens inte
bidrog till hans
blommande

Till skillnad från flertalet megalomana byggen andas drömresidenset med utsikt över Schwansee inte härskarlystnad, penibel hackordning eller en fanatikens våta expansionsdrömmar. Om någon monark under den absolutistiska eran gjort skäl för epitetet »skönande«, torde det vara den humörsvängande wittelsbacharen. Krig och kasernliv var inte Ludwig II:s sak. Han uppfostrades strängt och kärlekslöst, red och fäktades, men föredrog personligen att medlen som fristatens armé så trängande behövde för att modernisera sin arsenal hellre lades på operauppsättningar, sångargillen och överdådiga fortskaffningsmedel. Ett par förlorade krig senare, samt broderns kollaps efter det att den preussiske kungen blivit Tyska rikets förste kejsare genom Bismarcks försorg, drog han sig undan såväl folk som fä.

Var det nu som den högreste monarken med veka drag och ondulerat hår, iförd figurskarpa uniformer, följde den kortvuxne skåningens exempel – han som ännu inte sett dagens ljus i Degeberga, men som trekvarts sekel och två världskrig senare skall posera i säckig kostym och med handen på grinden framför sina drömmars ägor, denna tänkta tillflykt för vårdpersonal samt minderåriga? Det vill säga: Var det som reaktion på tillkortakommanden i det närmaste Ludwig kom ett yrkesliv som han sökte asyl i konstens skonsammare rike – eller som Wagner utbrister i den senaste filmen på temat sexualambivalenta kungar, ränker och skönhetstörst: »Om konsten bestämmer världen, kommer den att ersätta politiken«?

Enligt en ofta anförd iakttagelse svarar kommunismen på fascismens estetisering av politiken med att politisera konsten. Även om Syberbergs solitär kungör: »För mig finns inget privat, ingen egendom – det som tillhör mig, tillhör alla«, inspirerades han knappast av marxistiska pamfletter. Och även om det skulle dröja ytterligare femtio år till dess ett nytt Versaillesfördrag föranledde den dolkstötslegend med vilken nationalrevolutionärer kom att mobilisera tjugo- och trettiotalens tyska massor, finns få skäl att betvivla att Ludwig II sökte parera sin maktförlust genom att upphöja konsten till en ort svävande över vardagens kränkande stridigheter.

För de bruna och svarta ideologier mot vilka Walter Benjamins sönderciterade slutsats vänder sig visade formspråk och distinktionsmarkörer på den totalitära statens

väsen. Från hjälmarnas utseende, över höjden på pelarna i ministeriernas arkader till massinsceneringarnas fackeltåg – ett folk var en kropp att gestalta, en nation skapades lika mycket genom estetiska ingrepp som repressiv likriktning.

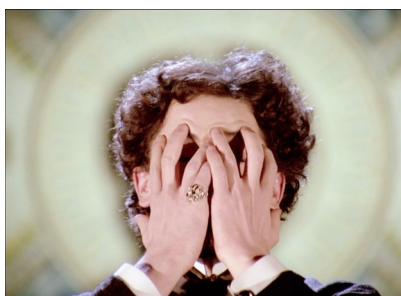
Ur skisserna till Neuschwanstein talar en syn på konsten som upphöjer den till religion. Såvida de inte sorterats bort innan de ens nått ritbordet, underkastades sociala aspekter och kollektiv relevans behovsprövning. Visserligen vore slottet otänkbart utan ett statsskick vilande på nedärvd makt, men på klipporna i Allgäu trumfade konsten inte bara förvaltningens protester utan även offentligheten i stort. Neuschwanstein anlades inte för att demonstrera despotens makt över sina undersåtar eller företräde i smakfrågor, utan för att erbjuda en skadad människa asyl. Likt en oerhört mycket förmögnare Möga-Jeppa, kultiverad ut i sämskskinnsklädda fingerspetsar, drömde Ludwig II om en värld i vilken han skyddades – från världen. Till skillnad från den med tiden kloroformtöcknige, inte sällan berusade bayraren som omgav sig med heligförklarade kungar, döda riddare och påhittade mästersångare, sökte skåningen aktivt att rädda sköterskor och barn. Så länge omvärlden förblev på avstånd fyllde den för bägge dock sin viktigaste uppgift.

Där regler och resurser inte längre dikterar villkoren för arkitekturen sätter endast fantasin gränser. Samt möjligen statiken. Inte underligt att dessa så väsensskilda men befryndade företag aldrig slutfördes. För båda utgjorde byggkonsten en »stelnad musik«, med Goethes berömda definition i ett av samtalen med Eckermann, dock med tillägget att tonerna inte fick förklinga – oavsett om det, som i fallet med Ludwig II:s slottsbyggen, rörde sig om en växande operacykel eller som i Jeppas snarast handlade om frijazz.

Under den halvtimmelånga guidade turen genom de delar av Neuschwanstein som hann färdigställas innan kungen fördes bort – två tredjedelar sägs fortfarande stå tomma – leds vi genom den byzantinskt inspirerade tronsalen, Ludwigs privata gemak jämte droppstensgrottan i blåskimrande dunkel, arbetsrummet med tidens stora nyhet, en telefon, samt sångarsalen vars takkronor hade plats för sexhundra stearinljus. »Här satt han ensam«, förklarar guiden dämpat, »och funderade ...« Efter en konstpaus kort nog för att inte förorsaka kollektivt tungsinne, tillägger hon med pekande finger: »Och för de unga damerna bland oss – titta där!« Bakom det sammetsklädda avspärrningsrepet, i borte

ändan av den slösaktigt utsmyckade salen, syns en fyrbent varelse på väggen. En enhörning. Djuret stegrar sig med smäckra framben, dess gyllene horn skruvar sig snett uppåt. På avsatsen ovanför, strax under det välvda taket, böjer en vit svan ädelmodigt på huvudet.

Om Ludwig II betraktas som en korsning mellan enhörning och svan, på en gång unik och sårbar, utrustad med sköra nerver men absoluta anspråk, kan Möga-Jeppa bara vara lyckorikenas svarta ankunge. Den förres aristokratiska alienering, klädd i medeltidskitschigt överdåd, har inte mycket gemensamt med den senares arma tillvaro bland bråte och sly. Ändå försökte båda – mer eller mindre med konstens hjälp – att förverkliga en bebolig utopi. Kungen skakades av beslutet som beseglade hans öde. »Att bli salig«, låter Syberberg honom hoppfullt viska med händerna för ögonen innan nederlaget blivit ett faktum, för att några tablåer senare tvinga honom att gömd under sin praktfulla mantel konstatera: »Jag var en gång ...« Räddningen undan såväl politiska katastrofer som omgivningens bristande sinne för konst blev en i adjektivets fulla bemärkelse *splendid isolation*.

Också för den skygge svensken stod syftet klart: en skärva av mänskligheten måste räddas undan undergången. »Snart«, påstod de äldre skolpojkar att Jeppa hade manat sina besökare och bett dem att lägga örat mot en skrotad radioapparat, »så hör ni den.« Jesus hade uppenbarat sig för honom; han visste vad framtiden bar på. Förr eller senare skulle tyskarna landstiga och då måste Villa Naturen erbjuda en fristad – främst för skolbarnen samt lasarettspersonalen som skött om honom. Under ena huset fanns inte bara hans skyddsrum i betong, kallat Bombkällaren, utan även en cell

för tillfångatagna nazister.

Modellen för refugiet i skogen kunde inte vara ädlare: Noaks ark. Jeppa såg sig som en sentida efterföljare till den judiske patriarken, utvald att rädda den människospillra som krävdes för att bygga en bättre värld efter syndafallet. Övertygad om att mänskligheten höll på att förgöra sig själv slet han från morgon till kväll. Enligt grannarna hördes slagen

från yxa och hammare vardag som helg. Riktigt hur Jeppa tänkte sig räddningsoperationen är ovisst, tillika om den fordrades även efter Hitlerrikets kapitulation i maj 1945, men onekligen påminner hans skapelse om en husbåt i katamaranformat, tillfälligt uppdragen på land. På omslaget till en sentida barnbok om honom, författad av en inflyttad bayrare och »skriven på ett mysigt och lite filosofiskt vis«, patrullerar vita svanar i vattnet framför byggnaden. Risken för tyska ubåtar torde vara minimal.

När jag på vägen ned från Neuschwanstein vänder mig om kan jag inte låta bli att urskilja fören på en betydligt ståtligare farkost – byggd för evigheten eller åtminstone ett par bibliska epoker. Högt därovan tronar slottet, en ark i kalksten redo att anträda sin färd ut på molnhavet till fanfarer från tusen trumpeter. Till formen ser den i mina påverkade ögon ut som symboldjuret som drog Lohengrins snäckformade båt och som återges i otaliga utföranden innanför väggarna – denna ljusgestalt om vilken det sägs att den först bryter sin ädelmodiga tystnad strax innan den dör, då den tar farväl i hjärtskärande toner vars eko aldrig skall slockna i minnet.

Arkitektoniska svanesånger eller ej: Jeppas och Ludwigs inbördes så olika skapelser framstår bägge som resultatet av regressiv fantasi – »längtans högkvarter«, som det heter i Dan dikt på temat, till vilket byggherrarna kunde retirera. andra tidevarv än dem i vilka de tillkom, låg ankare under skepparnas liv, fredade och svävande, den rest av mänskligheten som förstod sitt eget bästa till en klokare framtid.

de erbjuder ett Anderssons Uppförda för boningarna för redo att rädda och föra den

Hur är det Ludwig säger hos Visconti, vars film porträtterar honom mera balanserat än de övriga, då mannen med hög hatt anländer för att bortföra monarken som de lyckats förklara obotligt sinnessjuk per fjärrdiagnos? »Ack!«

Och Jeppa om undergången? »Snart så hör ni den.«

»Med tiden har consensus ju blivit att utopier alltid går åt helvete«, noterar Enquist apropå de svenskar som mellan 1881 och 1914 utvandrade inte till USA, dit så många tog sig, utan till Sydamerika. Särskilt intresserade han sig för malmarbetarna från sina egna hemtrakter,

vilka såsom förlorare i storstrejkernas efterdyningar lämnat ett Sverige på tröskeln till en ny samhällsordning. De flesta som överlevde sjukdomar och strapatser slog sig ned i södra Brasilien, många vid Uruguayfloden som bildar en naturlig gräns till Argentina – »som om en skärva från en planet slungats loss under tillblivelsens konvulsioner och förts i en svindlande bana över haven«.

Jag söker efter informationer och hittar ett foto som visar en immigrantfamilj i byn Guaraní, Rio Grande do Sul, omkring 1900. Bilden är liten och oskarp; först efter ytterligare letande på nätet inser jag att den dessutom beskurits. Föräldrarna står på vardera sida om sina barn. Fadern närmast kameran bär bredbrättad hatt och vitt helskägg. Sonen intill är runt tio, har kortbyxor och knäppt kavaj. Liksom fadern låter han armarna hänga utmed sidorna, medan systemen, som tycks några år äldre och står ett par steg bakom, håller modern i handen. Bägge kvinnor bär långklänning och uppsatt hår, dottern har rosetter i sitt. Familjen ser ut som fattiglappar en röd dag lite varstans i världen vid denna tid.

Det som fångar mitt intresse är ett kryss. Någon har ritat det på gaveln till fönstret mellan barnen. Eftersom avståndet mellan dem är det största i bilden, rymligt nog för att hysa en frånvarande person, får jag för mig att tecknet markerar saknad – kanske efter ett avlidet mellanbarn. Jag börjar fantisera och föreställer mig att ett sådant kryss även kunde stå för regenten som önskade att evigt förbli en gåta för sig själv och andra. Eller för den delen för Jeppa, som hade svårt att stava och lär ha markerat viktiga ställen i Bibeln på detta sätt – till skillnad från de flesta bokstäverna i alfabetet kunde X inte vändas fel. Är tecknet rentav det enklaste uttrycket för en utopi? Här är den, orten som ännu saknas på kartan men en dag skall härbärgera all längtan. Enquist: »Det var kanske så, att om utopin existerade kunde man bara få syn på den om man sökte där man inte väntade sig att finna den, som en hemlig dröm om en värld vid sidan av den vi rörde vid.«

Om en sådan tillvaro, på en gång del av gängse ordning och främmande för den, gällde det att iaktta tystnad. Som heterotopi, eller »annanplats«, måste den förbli en gåta för de aningslösa, och en källa till förtröstan för de invigda. »Den skulle hemlighållas«, understryker Enquist. Ty »självlärt hade man rätt att innesluta sig, och vara tyst. Man hade ju emigrerat från vår värld, till sin egen, utopiska. Det var en mänsklig rättighet för

de utvandrade« – dessa exilanter som inte längre behövdes i den gamla världen och till vilka även Ludwig II och Jeppa kan räknas, var och en på sitt komplicerade sätt.

För den som fann eller uppfann sådana orter erbjöds skydd undan en tillvaro präglad av krig, krav och trångmål. I förlängningen föreställer jag mig att dessa utspridda meteoritskärvor – åtminstone i frikyrkliga norrlänningars ögon, och säkert även i de gudsfruktiga herrarnas på Neuschwanstein och i Villa Naturen – alla utlovade en avvikarnas gemenskap. I deras hägn kunde människor ingå som inte platsade i förefintliga kollektiv. Vart och ett utgjorde en de uteslutnas lösa gruppering, excentrisk och radikal. Om det gick att rita in sådana sammanslutningar på en karta skulle konstellationen som formades förmodligen förhålla sig lika fritt och föränderligt som själarna i de enskilda grupperna – dess bindande princip vore inte blodsförvantskap eller statstillhörighet utan affinitet.

I en essä om »det svävande«, *Meteor*, försöker Joseph Vogl komma tillrätta med kultur- och filosofihistoriska föreställningar om »en ofödd värld, vilken framhärdar likt en krypta i den verkliga, historiska världen«. Han ser dess ovissa natur inte som ett fast eller fixerat tillstånd, vilket gravkapell vanligen utgör, utan snarare som »ett fallande-i-höjden, en samtidig, dubbel rörelse av stigande och fallande« som markerar en »abarisk, det vill säga viktlös punkt« (från grekiskans *báros*, »tyngd« eller »börda« i både bokstavig och överförd bemärkelse). På denna svävande plats neutraliserar jordens och månens respektive dragningskrafter varandra, varvid ett tillstånd av viktlös balans uppstår. Här härskar, om en så vill, maktfritt lugn.

De flesta heterotopier, åtminstone av Ludwig II:s och Jeppas individualistiska slag, söker denna status. Sedvanliga lagar skall inte gälla. Tvärtom sammanfaller »möjlighetsrummets utvidgning«, som Vogl skriver, »med projektet att förringa världens tyngd«. Genom sin ofärdighet försattes såväl Neuschwanstein som Villa Naturen i ett tillstånd av kvasi-permanent svävning. Här var allt ännu tänkbart – nya rum eller bankettsalar kunde tillkomma, flera torn och korridorer byggas, ytterligare utsmyckningar anbringas ... »Som om«, konstaterar Enquist: »det är ju också den enda hypotes vi kan leva med.«

Frågan är om sådana orter, som Vogl noterar apropå Kafkas novell om byggandet av den kinesiska muren, i själva verket inte »ägnar sig åt att frambringa det ofärdiga«? Genom att hylla det möjliga avsäger de sig i praktiken anspråken på fulländning.

Eller finns det olika sorters möjlighetsrum? Tjugo år efter att *Rapport från Mars* hamnade på sophögen tror jag mig åtminstone kunna dra en lärdom: medan Ludwig II visar hur man blir obehövlig som verkande kraft, lär en Jeppa hur man gör sig nödvändig. Till skillnad från Neuschwanstein, denna jättemolekyl i hållfast sten som distanserat sig från allt och alla, ingick världen i Jeppas krängande skapelse. Med träd som stomme utgjorde hans bygge ett aggregationstillstånd som inte lät sig skiljas från närmiljön. (Hjelm igen: »Man kan nog inte komma närmare naturen än Jeppe [sic] gjort. Träden växer till exempel rakt igenom vardagsrummet, näktergalarna slår hela sommaren sina drillar runtom i

trädkronorna, och i den lilla sjön,
lekfullt kluckar mot strandkanten,
älskade husdjur – kräftorna!«)

vars vågor
har han sina

fråga om
på - allt
det vill säga i

För tysken var fulländning en
pengar, för svensken inte att tänka
förblev i fortlöpande tillblivelse,

det tillstånd som kemister kallar *in statu nascendi*, »i födelseögonblicket«, då atomernas benägenhet att reagera på sin omgivning är långt större än när de bildat molekyler. Ludwig II visste i förväg vad han ville, Jeppa däremot aldrig. Neuschwanstein växte stabilt och kalkylerat, Villa Naturen förgrenade sig ombytligt och överraskande. Översatt till litteratur: jag föredrar romaner byggda som Villa Naturen.

Efter långt sökande på nätet hittade jag slutligen porträttet av den utflyttade familjen i hög upplösning och obeskuret skick hos Riksföreningen Sverigekontakt. Nu kunde jag se inte bara att den förtryckta texten om »Ett svenskt hem i Brasilien« utmed högra sidan strukits över i blått bläck, utan även att krysset som jag fäst mig vid förklarades. I övre vänstra hörnet återkom det, denna gång med tillägget: »Detta är mitt fönster!«

Vykortets baksida berättar en annan historia. Där skriver en sentida lustigkurre i mars 1958 till vänner i Göteborg att han och hans sällskap haft en »underlig dag med frukost i Damaskus, lunch i Amman, bad och kaffe vid Döda havet och middag i Jerusalem«. Framsidans förtryckta text avslöjar att han kommit över ett kort i serien *Svenskars liv och gärning utanför Sverige*, utgiven av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, med säte i Göteborg. Efter den långa dagsresan kunde kosmopoliten inte låta bli att muntert tillfoga om porträttet: »Bildens visar våra resenärer utanför hotellet i Kairo.«

Först grämer mig upptäckten; jag tyckte betydligt bättre om krysset i oförklarad skick – när det fortfarande markerade en tänkbar frånvaro, en formlös saknad, för alltid en gåta för alla och envar. Sedan slår det mig att avsändaren tillåter sig något inte oviktigt. Inte bara läser han in sin egen närvaro i bilden många år senare, utan flyttar dessutom resesällskapets temporära bostad från en kontinent till en annan. Åtminstone i vidgade möjlighetsrum kan kryss sättas varstans.

Litteraturen som alltings baksida?

Chevals *palais idéal* i sydöstra Frankrike och Jacques Lucas *maison sculptée* i nordvästra ... Casa de Pedriñas i galiciska Veiga ... Hearst Castle i Kalifornien och Horace Burgess väldiga trädhus (inklusive basketplan och kapell) i Tennessee ... eller Neuschwanstein och Villa Naturen ... Fristäderna där estetiska överväganden trumfar den politiska dagordningen är många och spridda i tid och rum. På nästan alla har särlingar sökt inrätta sig i utanförskapet. Kraften i deras visioner tycks riktad på en gång bakåt och framåt. Blicken vandrar genom åren, tillbaka till en ordning som möjligen aldrig funnits – som hos Ludwig II, som ville återskapa den medeltida riddarvärld som gripit honom i Wagners genombrottsopera om Lohengrin, svanriddaren som värnar oskyldigt förföljda. Men särlingens blick söker sig också framåt, mot den era bortom förgörelsen som Jeppa drömde om, fri från krig och kval, där outsiders äntligen kan bli insider.

I sin ideologiska form är denna dubbla blickriktning knappast problemfri. Som självförhärlikande slogans i stil med *Make X, Y or Z Great Again* visar, ter den sig på en

gång konservativ och futuristisk. Driven av en bakåtsträvande anda utlovar den samtidigt kommande storhet. Denna reaktionära futurism bagatelliserar nuet som en gordisk knut av mångfaldiga intressen vilken fordrar disruptionens skarpa klinga. Bara på andra sidan kalhygget blir nygammal storhet åter tänkbar.

I sin idiosynkratiska form krävs den dubbla blicken likafullt för att utforska den punkt, »denna förtätning av det möjliga« med Vogls bestämning, vid vilken större krafter tar ut varandra. Där avtecknar sig en tänkbar heterotopi, rofyllt svävande mellan Ludwigs »En gång ...« och Jeppas »Snart ...«, mellan förlösande höjd och svindlande djup – abariskt.

»Jag svänger högt min hatt«, sjunger kolvaktaren medan åskan går i Dan Anderssons jambiska pentametrar, »och hälsar livets svala natt.« Så avslutar han med den uppsluppenhet som ensam uppväger fördärvet så länge dikten varar:

Nu stundar fest, nu varslar uppbrottstimma,
då fri och frälst jag upphör att förnimma,
och stiger i det namnlöst mörka ner –
och jublar, faller, ler och finns ej mer.

Mellan vad som varit och vad som kan komma, mellan högt och lågt, fast och flytande – i nuets kritiska stund: det finns sämre skärningspunkter att utgå ifrån som skrivande. Med Andersson kunde orten utnämnas till längtans tillfälliga högkvarter. Fast kanske skulle också ett X räcka.

Rymdstenen vars skärvor spreds över östra Allgäu i april 2002 stammade sannolikt från samma kropp som en meteorit som slagit ned i Tjeckoslavakien ett knappt halvsekel tidigare, i april 1959. Isotopanalyser har visat att den tjeckiska stenen är tolv miljoner år gammal, medan Neuschwanstein är fyra gånger äldre. Om de ursprungligen tillhörde samma komet måste denna alltså ha varit heterogen – det vill säga ett kompositum av allskonns slagg som hölls ihop av gravitationskrafter men splittrades då den kolliderade med en annan himlakropp.

Jag föreställer mig att meteoritskärvor av så skilda arter som Villa Naturen och Neuschwanstein, eller för den delen svenskkolonin i Guaraní, härrör ur samma större

längtan om vilken Andersson även diktar. Då vore det inte försent ens för ratat och havererat, hafsigt eller refuserat material att komma till bruk igen. Möjligheten skulle alltid bestå att »i sophögen, i det som blev ingenting«, som Enquist skriver, hitta »början till något fullständigt annat.«

Illustrationer

1. R. och N. Schmidts, Teckning av meteoriten Neuschwanstein, 2002.
2. Jeppa Olsson framför Villa Naturen, vykort, 1949. Foto: Sven-Gösta Johansson.
3. Jeppa Olsson i sin eka, 1949. Foto: Sven-Gösta Johansson.
4. På väg till Neuschwanstein, 2025. Foto: privat.
5. Neuschwanstein, 2025. Foto: privat.
6. Adolf Hitler, Neuschwanstein, akvarell, 1914.
7. Köket i Neuschwanstein, 2025. Foto: privat.
- 8 & 9. *Ludwig II. – Requiem für einen jungfräulichen König*, i regi av Hans Jürgen Syberberg, 1972.
10. Svenska immigranter i Guaraní, Rio Grande do Sul, Brasilien, vykort, kring 1900. Foto: Riksföreningen Sverigekontakt.

Källor

Dan Andersson, »En svanesång«, *Kolvaktarens visor* (Stockholm, 1915), 27–28 · Walter Benjamin, »Konstverket i reproduktionsåldern«, *Bild och dialektik*, översättning av Carl-Henning Wijkmark (Malmö, 1969), 60–96; citat 88 · Per Olov Enquist, »Meteoritskärvan«, *Kartritarna* (Stockholm, 1992), 92–113; citat 92, 94, 95–96, 97, 99 och 101 · Johann Peter Eckermann, *Samtal med Goethe under hans sista levnadsår*, översättning av Algot Ruhe, genomsedd och bearbetad av Margaretha Holmqvist (Stockholm, 1961); citat band 2 (23 mars 1829) · Åke Hjelm, »Jeppe i naturen«, *Se*, 1949, nr 20 (12–18 maj), 19–21; citat 19 och 20 · Klaus Kienberger, *Neuschwanstein · Linderhof · Herrenchiemsee. Schlösser und Leben König Ludwigs II.* (Lechbruck, 2011) · Heinz Kryschak, *Sagan om Jeppa och Villa Naturen* (Åbytorp, 2008) · Staffan Lamm, *Fantasterna* (1985), www.svtplay.se (sedd 16 april 2025) · *Ludwig*, regi av Luchino Visconti (Metro-Goldwyn-Mayer, 1972) · *Ludwig II*, regi av Michelle Noëlle och Peter Sehr (Bavaria Pictures, 2012) · *Ludwig – Requiem für einen jungfräulichen König*, regi av Hans Jürgen Syberberg (TMS Films GmbH, 1972) · Hans Nordenström, »Jeppa byggde Villa Naturen«, *Kalejdoskop*, 1978, nr 4–5, 22–27 · J. Oberst, D. Henlein, U. Köhler och P. Spurny, »The multiple meteorite fall of Neuschwanstein: Circumstances of the event and meteorite search campaigns«, *Meteoritics & Science*, 2004, nr 10, 1627–1641; citat 1628 · Yvonne Palm Lundström, *Livet kring gårdarna vid Råbelövssjön, 1938–2018*, andra utgåvan (Hässleholm, 2018), 121–128 · Joseph Vogl, *Meteor. Versuch über das Schwebende* (München, 2025); citat 14, 16, 28 och 40–41.